

Samozaopatrzenie w gospodarstwach domowych na obszarach wiejskich

The issues of self-supply in rural households

Janina Sawicka, Paulina Tuka

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydział Nauk Ekonomicznych

Streszczenie. Praca dotyczy roli samozaopatrzenia w konsumpcji dóbr i usług przez wiejskie gospodarstwa domowe. Zaprezentowano wyniki badań empirycznych przeprowadzonych za pomocą kwestionariusza wywiadu w wybranej losowo populacji 1000 gospodarstw domowych na obszarach wiejskich Mazowsza. Rola samozaopatrzenia w żywność i usługi okazała się dla tych gospodarstw na tyle istotna, że zbadano i potwierdzono zależności między stopniem samozaopatrzenia gospodarstw domowych a poziomem ich dochodów, faktem użytkowania i rozmiarami gospodarstwa rolnego oraz liczbą osób w gospodarstwie domowym.

Słowa kluczowe: samozaopatrzenie • gospodarstwa domowe • obszary wiejskie • Mazowsze

Abstract. The study concerns the role of self-supply in the consumption of goods and services by rural households. The first part of the paper presents the results of a survey conducted on a sample of 1000 households located in the rural areas of Mazovia. Since the role of self-supply with food and services turned out to be really important to those households, the relationships were investigated and confirmed between the degree of the households' self-supply and the level of their income, the fact of running a farm, the size of the farm, and the number of person in a household.

Keywords: self-supply • households • rural areas • Mazovia

Wstęp

W gospodarstwie rolnym obok produkcji na sprzedaż występuje działalność nierynkowa. Obejmuje ona „samozaopatrzenie żywnościowe i produkcyjne oraz wytwarzanie dóbr i usług nieżywnościowych na potrzeby własne, pomoc sąsiedzka, a także (...) nierejestrowane formy zarobkowania, łącznie z dystrybucją własnej produkcji” (Chmielewska, 2002).

Na podjęcie przez rolnika decyzji o prowadzeniu lub zaniechaniu działalności pozarynkowej wpływa wiele czynników, w tym czynniki przyrodnicze, administracyjne, ekonomiczne i psychologiczno-społeczne. Do czynników przyrodniczych zalicza się warunki klimatyczne i glebowe, położenie geograficzne oraz szeroko rozumianą dostępność infrastruktury, niekiedy określaną w kategoriach odległości gospodarstwa od ośrodków miejskich czy też odległości i czasu dotarcia do punktów usługowych i rynków zbytu. Najważniejsze determinanty ekonomiczne to wysokość cen i dochodów oraz relacje cen do ponoszonych nakładów materiałowych i siły roboczej, a w efekcie osiąganie (bądź nieosiąganie) zysku, co często staje się wskazówką, czy przeznaczyć produkcję na sprzedaż czy na konsumpcję własną. W gospodarstwach domowych nieustannie podejmowane są racjonalne z punktu widzenia członków rodziny decyzje co do alokacji posiadanych zasobów siły roboczej. Wpływ na te decyzje mają zarówno wewnętrzne uwarunkowania rodziny i gospodarstwa domowego, jak i zewnętrzne warunki otoczenia. Tradycyjne rolnictwo w okresach kryzysów i rosnącego bezrobocia na rynku pracy zawsze dawało szansę przetrwania chłopskiej rodzinie. W gospodarstwie rolnym członkowie rodziny znajdowali tymczasowe zatrudnienie, co jednak powiększało rozmiary ukrytego bezrobocia (Ellis, 1998). Podobną rolę odgrywa samozaopatrzenie – w okresach kryzysów pozwala ono wykorzystać nadwyżki zasobów pracy oraz ograniczyć wydatki z budżetu domowego na zakup niezbędnych dóbr i usług. I odwrotnie, dostępność fizyczna, cenowa i dochodowa potrzebnych towarów i usług, a głównie możliwość pracy zarobkowej i osiągania pozarolniczego i rolniczego dochodu, bezpośrednio przekładają się na wybory dotyczące wytwarzania produktów żywnościowych i wykonywania wielu usług na miejscu, w gospodarstwie domowym. Wpływ na podejmowane decyzje mogą również mieć czynniki społeczne, takie jak tradycja, uwarunkowania kulturowe i środowiskowe, odpowiedzialność i zobowiązania wobec bliższej i dalszej rodziny, a także tradycyjnie pojmowane pełnienie określonych ról czy podział obowiązków między poszczególne osoby w rodzinie wiejskiej (Żelazna i Zwierzyk, 2005).

Samozaopatrzenie żywnościowe, nazywane też spożyciem naturalnym lub auto-konsumpcją, definiowane jest w literaturze jako ta część (lub całość) produkcji, która jest wytwarzana w gospodarstwie rolnym z przeznaczeniem na cele konsumpcyjne osób tworzących gospodarstwa domowe (Kowrygo, 2000). To najstarsza forma pozyskiwania surowców i produktów żywnościowych. Samozaopatrzenie żywnościowe obejmuje tę część spożywanej żywności, którą uzyskuje się z pominięciem rynku. Zalicza się tu również artykuły żywnościowe pochodzące z darów i wymiany sąsiedzkiej. Udział spożycia naturalnego w konsumpcji zazwyczaj był najwyższy w tradycyjnych gospodarstwach domowych rolników i dotyczył takich produktów, jak ziemniaki, świeże mleko, sery twarogowe, jaja, mięso wieprzowe i drobiowe, śmietana, tłuszcze zwierzęce, warzywa, owoce i przetwory (Gulbicka i Kwasek, 2007).

Samozapatrzenie żywnościowe gospodarstw domowych ma zarówno wiele zalet, jak i wad (Chmielewska, 2002). Do najważniejszych zalet samozapatrzenia należy pominięcie przetwórstwa i obrotu, co skraca czas między produkcją a konsumpcją oraz zmniejsza koszty transportu. Zaletę spożycia naturalnego stanowi też to, że artykuły żywnościowe wyprodukowane na miejscu w gospodarstwie najczęściej są konsumowane w stanie świeżym, dzięki czemu nie tracą właściwości odżywczych. Takie produkty (głównie mleko i produkty mleczne oraz warzywa i owoce) na ogół nie zawierają środków konserwujących i innych substancji chemicznych, co zwiększa ich walory jakościowe. Kolejna zaleta to niski koszt tej formy konsumpcji, ponieważ artykuły te nie są obciążone marżą handlową. Dzięki samozapatrzeniu wytwórca odczuwa ekonomiczną niezależność w zakresie zaspokajania żywnościowych potrzeb rodziny.

Obok wspomnianych zalet samozapatrzenie ma również wady. Niekiedy autokonsumpcję na obszarach wiejskich uznaje się za relikwyt przeszłości i utożsamia z tradycyjnym gospodarowaniem. Duże rozmiary samozapatrzenia mogą być niekorzystne również w tym sensie, że poziom spożycia artykułów żywnościowych zależy wtedy w dużym stopniu od produkcji własnej gospodarstwa, co przekłada się na mniejsze urozmaicenie konsumpcji i występowanie sezonowych wahań. Sezonowość, dotycząca głównie warzyw i owoców, powoduje, że produkty te są spożywane wyłącznie w okresie zbiorów. W gospodarstwach rolnych nastawionych w dużej mierze na autokonsumpcję częściej prowadzi się produkcję wielokierunkową, na ogół mniej efektywną ekonomicznie niż produkcja wyspecjalizowana. Produkcja na samozapatrzenie jest zwykle pracochłonna i może być podejmowana wyłącznie tam, gdzie występują zbędne i niedające się inaczej wykorzystać zasoby pracy. W wielu krajach rozwój rolnictwa ekologicznego czy istnienie rozdrobnionej struktury agrarnej sprzyja powrotowi i utrwalanemu się produkcji i usług na samozapatrzenie, np. w bogatych krajach pojawili się tzw. *hobby farmers* (Wąs i Małażewska, 2012). Tak więc samozapatrzenie można postrzegać, z jednej strony, jako czynnik przeciwdziałający unowocześnieniu struktury spożycia oraz hamujący rozwój przemysłu spożywczego, z drugiej zaś – jako sposób na życie i szansę na polepszenie sytuacji domowego budżetu dla wielu wiejskich rodzin.

Wielkość i struktura samozapatrzenia zależą od wielu czynników. Główne z nich to kierunek i tempo zmian strukturalnych w rolnictwie oraz stopień powiązania gospodarstwa rolnego z rynkiem. Do ważnych czynników kształtujących wielkość samozapatrzenia żywnościowego należy stopień rozwoju gospodarczego kraju i poziom osiągniętych przez społeczeństwo dochodów (Zalega, 2011). Przyjmuje się, że wraz ze wzrostem dochodów i stopnia rozwoju gospodarczego kraju zachodzą zmiany źródeł pozyskiwania żywności, a ich istotną cechą jest przechodzenie od samozapatrzenia w żywność do częstszych zakupów na rynku. Wyjątek stanowią okresy kryzysów gospodarczych, kiedy to zwiększa się udział produktów pochodzących z własnego gospodarstwa w całkowitym spożyciu żywności. Takie zjawisko zaobserwowano w Polsce w okresie transformacji ustrojowej w rodzinach związanych z rolnictwem, głównie dwuzawodowych, które jako pierwsze stały się ofiarami bezrobocia, a chcąc obniżyć koszty utrzymania, wracały do samozapatrzenia (Biernat-Jarka i Tuka, 2015; Chmielewska, 2000). Postępujący rozwój gospodarczy, spadek bezrobocia i wzrost

stopy życiowej ludności przyczyniają się natomiast do obniżenia poziomu autokonsumpcji, a tym samym do zwiększenia zakupów rynkowych. W literaturze można znaleźć przykłady uznawania wielkości samozaopatrzenia za jeden z mierników stopnia rozwoju gospodarczego kraju (Kowrygo, 2000). Wśród czynników kształtujących poziom samozaopatrzenia wymienia się także strukturę rodziny, jak również oddziaływanie instytucji społeczno-gospodarczych na wzorce spożycia żywności, relacje cen zbytu do cen detalicznych artykułów żywnościowych oraz rozmiary i strukturę zaopatrzenia rynkowego. Zdarza się przy tym, że na wzorce spożycia silniejszy wpływ niż poziom dochodów ludności wywiera tradycja i uformowane na przestrzeni lat sposoby postępowania (Tracy, 1997).

Autokonsumpcja jest jednym z kluczowych czynników wpływających na zachowania żywieniowe w gospodarstwach domowych rolników i pracowników użytkujących gospodarstwo rolne, mniejsze znaczenie ma natomiast w innych grupach gospodarstw domowych (Gutkowska, Ozimek, Laskowski, 2001). Wraz ze wzrostem obszaru gospodarstwa zwiększa się produkcja i możliwości zaspokojenia przez nią potrzeb żywnościowych bez uszczerbku dla sumy przychodów pieniężnych. Należy zaznaczyć, że skala produkcji, w tym towarowej, w gospodarstwie rolnym podlega większym wahaniom niż wielkość spożycia naturalnego. Jak pokazuje wielowiekowa tradycja na obszarach wiejskich, elementem równie ważnym jak maksymalizacja dochodów w gospodarstwie jest zapewnienie wyżywienia rodziny. Przed rokiem 1989 w Polsce samozaopatrzenie nierzadko było koniecznością wywołaną brakami w zaopatrzeniu sklepów wiejskich w artykuły żywnościowe czy problemami z dojazdem po zakupy do większych miejscowości (działały prawa rynku producenta).

W literaturze przedmiotu proces odchodzenia od spożycia naturalnego nazywany jest denaturalizacją spożycia. Rozwój społeczno-ekonomiczny kraju oraz wzbogacanie rynku w coraz bardziej różnorodne produkty żywnościowe przyczynia się do ciągłego spadku samozaopatrzenia na korzyść zakupów rynkowych (Kowrygo, Sawicka, Świstak, 1998). Wyjątkiem są okresy kryzysów, a także okresy niedostępności określonych produktów, np. naturalnej, nieprzetworzonej żywności cieszącej się popytem ze względu na panującą modę, a dostępnej sezonowo.

Celem badań, których wyniki zaprezentowano w artykule, było znalezienie odpowiedzi na pytanie, jaką rolę w wiejskich gospodarstwach domowych odgrywa samozaopatrzenie w produkty i usługi. Analizowano również czynniki wpływające na wielkość samozaopatrzenia w badanych gospodarstwach.

Materiał i metody

Dane statystyczne dotyczące kształtowania się rozmiarów i struktury samozaopatrzenia w żywność i usługi zgromadzono, badając populację wiejskich gospodarstw domowych z województwa mazowieckiego. Informacje zebrane w drodze ankietowania umożliwiły również zbadanie zależności stopnia samozaopatrzenia gospodarstw domowych od wielkości rodziny, liczby osób w gospodarstwie domowym, jego sytuacji dochodowej oraz powierzchni UR gospodarstwa rolnego. Wyniki badań własnych odniesiono porównawczo do rezultatów innych badań nad tym zagadnieniem.

Analiza samozapatrzenia wiejskich gospodarstw była jednym z kilku zadań i celów badawczych zrealizowanych w ramach grantu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego pt. „Warunki życia i praca kobiet na obszarach wiejskich” (nr NN114115439). Szczegółowy raport z badań zawarto w publikacji *Rynek pracy na obszarach wiejskich Mazowsza – perspektywa gender* (Sawicka, 2013). Można w niej też znaleźć szczegółowy opis metody losowania gospodarstw, gmin i powiatów. Badania ankietowe według kwestionariusza wywiadu zostały przeprowadzone w 2011 r. na losowej próbie 1000 gospodarstw domowych zlokalizowanych na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego (ankieterami byli pracownicy i doktoranci Wydziału Nauk Ekonomicznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie). Ankietowanym zadano kilkanaście pytań podzielonych według zagadnień tematycznych, wśród których kilka bezpośrednio odnosiło się do kwestii samozapatrzenia gospodarstw domowych w produkty i usługi.

W opracowaniu wykorzystano metodę opisową, metodę porównawczą oraz zestawienia tabelaryczne.

Wyniki i dyskusja

Badana populacja liczyła 1000 gospodarstw domowych. Ze względu na nadrzędny cel badań (związany z pracą kobiet na obszarach wiejskich) kobiety stanowiły 77% respondentów. Wszyscy ankietowani byli mieszkańcami wybranych gmin miejsko-wiejskich i wiejskich województwa mazowieckiego. Największą grupę w badanej próbie stanowiły osoby z wykształceniem średnim (40%) i zasadniczym zawodowym (39%), a mniej licznie reprezentowane były osoby z wykształceniem wyższym (11%) oraz z wykształceniem podstawowym (10%).

Prawie połowa badanych pochodziła z 3–4-osobowych gospodarstw domowych, 30% – z gospodarstw 5–6-osobowych, a 17% – z 1–2-osobowych. Jedynie 4% respondentów wywodziło się z gospodarstw liczących 7 i więcej osób. W co piątym gospodarstwie domowym nie było dzieci, w co czwartym było jedno dziecko, a w 36% gospodarstw było dwoje dzieci. Blisko 19% ogółu stanowiły gospodarstwa domowe z trojgiem lub większą liczbą dzieci. Średnia liczba osób w rodzinie wynosiła 3, a w gospodarstwie domowym – 4 (tab. 1).

Gospodarstwa domowe, w których nie posiadano ani nie użytkowano ziemi, stanowiły 17% badanej próby. W pozostałych gospodarstwach posiadano na własność lub dzierżawiono grunty. Prawie 1/3 gospodarstw posiadała użytki rolne o powierzchni w przedziale od 5 do 10 ha, 27% – od 2 do 5 ha, a 18% – od 10 do 15 ha. Najmniejsze obszarowo gospodarstwa rolne, o powierzchni do 2 ha UR, gruntów posiadało 12% gospodarstw domowych, a największe, powyżej 50 ha – mniej niż 1% podmiotów (tab. 2).

Na potrzeby badania jako wskaźnik wielkości dochodu gospodarstwa domowego na 1 osobę przyjęto deklarowane średnie miesięczne dochody brutto przypadające na 1 osobę w gospodarstwie domowym w ciągu ostatniego roku. Wyodrębniono 4 grupy dochodowe: poniżej 500 zł, od 501 do 700 zł, od 701 do 1400 zł i powyżej 1401 zł. Najliczniejszą grupę (35% gospodarstw domowych) stanowiły gospodarstwa, w których średni miesięczny dochód na 1 osobę w ciągu ostatniego roku mieścił się w przedziale

Tabela 1. Struktura (%) gospodarstw domowych według liczby osób i liczby dzieci ($N = 1000$)**Table 1.** Structure (%) of households by the number of persons and the number of children ($N = 1000$)

Liczba osób w gospodarstwie domowym Number of persons in household	% gospodarstw domowych % of households	Liczba dzieci w gospodarstwie domowym Number of children in household	% gospodarstw domowych % of households
1–2	16,6	0	19,0
3–4	49,3	1	26,1
5–6	30,1	2	36,2
> 6	4,0	≥ 3	18,7
Gospodarstwa ogółem Households in total	100,0	Gospodarstwa ogółem Households in total	100,0
Średnia liczba osób Average number of persons			
W gospodarstwie domowym Per household	3,9	W rodzinie* Per family*	3,4

* Uwzględniono głowę rodziny, małżonka, córki oraz synów.

* Head of the family, his/her spouse, daughters and sons were considered.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

Source: Authors' study based on a survey

Tabela 2. Struktura (%) gospodarstw domowych według powierzchni gospodarstwa rolnego ($N = 1000$)**Table 2.** Structure (%) of households by farm area ($N = 1000$)

Powierzchnia gospodarstwa rolnego (ha) Farm area (ha)	% gospodarstw domowych % of households
≤ 2	12,0
2,1–5	26,6
5,1–10	30,2
10,1–15	17,8
15,1–20	5,1
20,1–50	7,4
≥ 50	0,9
Gospodarstwa ogółem Households in total	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

Source: Authors' study based on a survey

701–1400 zł, zaś najmniej liczną (12%) – gospodarstwa, w których uzyskiwano dochody w wysokości przekraczającej 1401 zł. W co trzecim gospodarstwie domowym dysponowano dochodem brutto na 1 osobę w przedziale 501–700 zł, a prawie w co piątym na 1 osobę przypadało mniej niż 500 zł miesięcznie.

Respondenci z ponad połowy badanych gospodarstw domowych uznali, że standard życia w ich własnym gospodarstwie jest prawie taki sam jak w gospodarstwach znajdujących się w najbliższym otoczeniu. Druga co do wielkości grupa respondentów (osoby z 19% gospodarstw domowych) uważała swój standard życia za lepszy niż w sąsiednich gospodarstwach, a respondenci z 14% i 2% gospodarstw domowych określili swój standard życia, odpowiednio, jako gorszy i dużo gorszy niż w sąsiedztwie.

Samozapatrzenie w żywność i usługi jest istotnym elementem struktury budżetów domowych szczególnie wśród rolników, mieszkańców obszarów wiejskich i ludzi mniej zamożnych. Podczas wywiadu pytano respondentów, w jakim stopniu w swoim gospodarstwie domowym wykorzystują świeżą żywność z własnych upraw lub hodowli oraz przetwory domowe, sprawują usługi opiekuńcze nad dziećmi i osobami zależnymi, wykonują naprawy w domu, korzystają z własnego środka transportu. Z danych zamieszczonych w tabeli 3 wynika, że deklarowany poziom samozapatrzenia wiejskich gospodarstw domowych zlokalizowanych w różnych częściach województwa mazowieckiego był bardzo wysoki. W 2011 r. ponad połowa badanych gospodarstw korzystała z własnego środka transportu, a 45% wykonywało usługi opiekuńcze we własnym zakresie. W co piątym gospodarstwie całą konsumowaną żywność produkowano wyłącznie we własnym zakresie. Członkowie ok. 18% gospodarstw samodzielnie wykonywali drobne usługi naprawcze w domu, reperację maszyn i urządzeń czy naprawę samochodu. Jedynie 11% gospodarstw domowych w ogóle nie wytwarzało żywności na własne potrzeby ani nie korzystało z własnych środków transportu. W co dziesiątym gospodarstwie domowym nie wykonywano napraw w domu.

Kolejnym zadaniem było zbadanie, czy takie czynniki, jak liczba osób w gospodarstwie domowym, powierzchnia posiadanych użytków rolnych oraz miesięczny dochód na 1 osobę w gospodarstwie, mają wpływ na wielkość i strukturę samozapatrzenia. W analizie uwzględniono tylko odpowiedzi z tych gospodarstw, w których deklarowano wytwarzanie całości niezbędnych w gospodarstwie domowym produktów żywnościowych lub wykonywanie całości usług we własnym zakresie.

Wykres na rycinie 1 pokazuje, że wraz ze wzrostem liczby osób w gospodarstwie domowym zwiększa się rozmiar realizowanego w nim samozapatrzenia w każdej z uwzględnionych kategorii konsumpcji. Małe, 1–2-osobowe, gospodarstwa domowe mają najmniejszy, 13-procentowy, udział samozapatrzenia w grupie „żywność i przetwory domowe”. Udział ten wzrasta do 20% w gospodarstwach 2–3-osobowych, a następnie do 23% – w 5–6-osobowych. Tendencja ta potwierdza się w kolejnej grupie konsumpcji – „usługi domowe” (opieka nad dziećmi, osobami starszymi), w przypadku której udział samozapatrzenia, rozumianego jako wykonywanie usług przez domowników, przedstawia się następująco: 17%, 39%, 51% i 68%, odpowiednio, dla gospodarstw liczących 1–2, 3–4, 5–6 i powyżej 6 osób. Wielkość samozapatrzenia w usługi transportowe w poszczególnych grupach gospodarstw domowych jest zbliżona. Własny środek transportu posiada ponad 42% gospodarstw 1–2-osobowych, ale już 53% gospodarstw 3–4-osobowych.

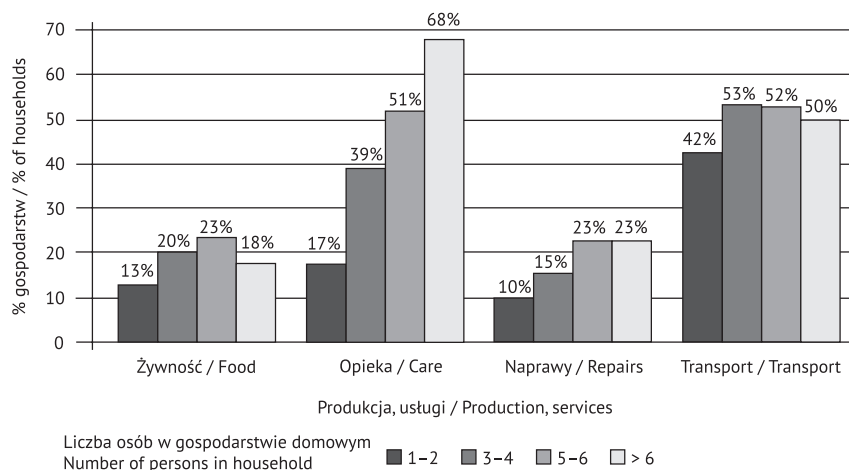
Tabela 3. Udział samozaopatrzenia w konsumpcji badanych gospodarstw domowych na obszarach wiejskich
Table 3. Share of self-supply in the consumption of the surveyed households in rural areas

Produkcja, usługi Production, services	Wszystko All		Prawie połowa Almost half		Mniej niż połowa Less than half		Wcale None		Gospodarstwa domowe ogółem Households in total	
	Liczba No.	%	Liczba No.	%	Liczba No.	%	Liczba No.	%	Liczba* No.*	%
Świeża żywność, przetwory domowe Fresh food, home-made preserves	198	20,1	429	43,6	254	25,8	104	10,6	985	100,0
Usługi opiekuńcze Care services	402	44,5	162	17,9	89	9,8	251	27,8	904	100,0
Naprawy w domu Home repairs	168	17,5	425	44,4	270	28,2	95	9,9	958	100,0
Transport Transport	509	53,0	264	27,5	85	8,9	102	10,6	960	100,0

* Liczba gospodarstw domowych ogółem dla poszczególnych kategorii produkcji i usług jest różna, ponieważ część ankietowanych nie udzieliła odpowiedzi na to pytanie.

*The total numbers of households for various categories of products and services differ because some respondents did not answer certain questions.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych
 Source: Authors' study based on a survey

Ryc. 1. Stopień samozaoopatrzenia gospodarstw domowych według kategorii konsumpcji oraz liczby osób w gospodarstwie

Fig. 1. Self-supply degree of households according to consumption category and the number of persons in a household

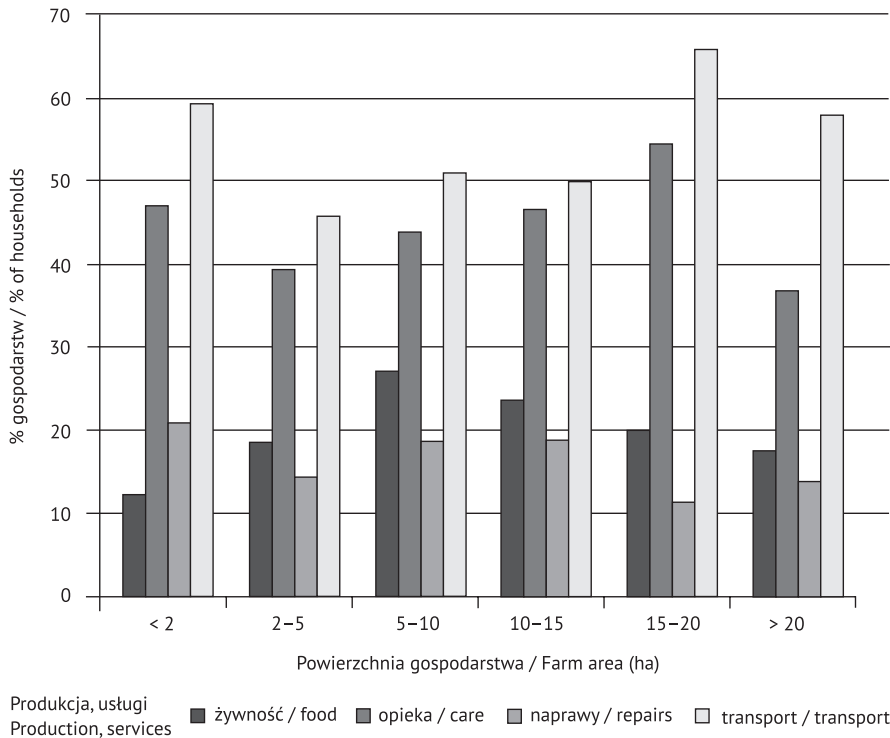
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

Source: Authors' study based on a survey

Świeżą żywność i przetwory domowe najczęściej produkuje się i konsumuje w gospodarstwach domowych prowadzących gospodarstwo rolne o powierzchni 5–10 ha i 10–15 ha UR (odpowiednio, 27% i 24% gospodarstw) (ryc. 2). Najmniejsze spożycie naturalne występuje w gospodarstwach domowych mających do 2 ha UR (12%). W co drugim gospodarstwie dysponującym areałem 15–20 ha UR wykonuje się we własnym zakresie takie usługi domowe, jak opieka nad dziećmi i osobami starszymi. Wszystkie naprawy w domu, reperacje samochodu, maszyn i urządzeń wykonywane są w co piątym małym, posiadającym do 2 ha UR, gospodarstwie. Prawie w 70% gospodarstw dużych, od 15 do 20 ha UR, korzysta się z własnego transportu.

Porównując otrzymane wyniki z danymi GUS, możemy stwierdzić, że na Mazowszu, jak i w całej Polsce, małe gospodarstwa rolne produkują w większości na własne potrzeby, ale także dla gospodarstw większych produkcja na samozaoopatrzenie nadal ma znaczenie (Chlebicka, Fałkowski, Wołek, 2009).

Zarówno obecne, jak i wcześniejsze badania pokazują, że w średniej wielkości gospodarstwach rolnych, w których badani deklarują najwyższy poziom samozaoopatrzenia, istotną rolę odgrywają kobiety rolniczki. Wciąż występujący na obszarach wiejskich tradycyjny podział prac i obowiązków powoduje, że to gospodynie dbają o oboje i rodzinę, przygotowują własne przetwory na zimę, pielęgnują ogród i warzywa, hodują drób. Przygotowywanie domowej żywności przez gospodynie nie zawsze jest wymuszane trudną sytuacją materialną, nierzadko stanowi pracochłonne hobby. Tradycyjna żywność, przez członków ich rodzin ceniona za walory smakowe i ekologiczny charakter, coraz częściej znajduje też amatorów poza gospodarstwem, a jej wytwarzanie i sprzedaż staje się formą przedsiębiorczości (Sawicka, 2013).

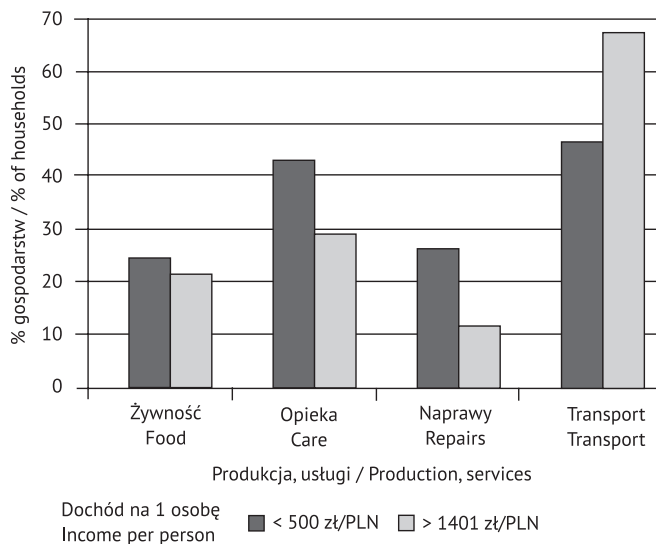
Ryc. 2. Stopień samozaopatrzenia gospodarstw domowych według powierzchni gospodarstwa rolnego (UR) oraz kategorii konsumpcji

Fig. 2. Self-supply degree of households according to farm area (UAA) and consumption category

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

Source: Authors' study based on a survey

Wysokość uzyskiwanych dochodów w znacznym stopniu wpływa na kształtowanie się poziomu i rodzaju samozaopatrzenia. Jak widać na rycinie 3, wraz ze wzrostem średniego dochodu na 1 osobę w gospodarstwie domowym maleje samozaopatrzenie w żywność, usługi i naprawy domowe, a zwiększa się wykorzystanie własnych środków transportu. Może wynikać z faktu, że zamożniejsze rodziny częściej stać na posiadanie i utrzymanie własnego samochodu. W co czwartym gospodarstwie domowym o miesięcznym dochodzie poniżej 500 zł/osobę rodzina sama wytwarza żywność i przetwory. Naprawy w domu oraz reperacje samochodu i innych urządzeń wykonuje się samodzielnie w dwukrotnie większej liczbie gospodarstw domowych o najniższych dochodach niż tych o dochodzie powyżej 1401 zł.

Ryc. 3. Stopień samozaopatrzenia gospodarstw domowych według kategorii konsumpcji oraz wysokości dochodu na 1 osobę w gospodarstwie

Fig. 3. Self-supply degree of households according to consumption category and income per person in a household

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych
 Source: Authors' study based on a survey

Podsumowanie

Przeprowadzone badania pokazały, że produkcja żywności na własne potrzeby w wiejskich gospodarstwach domowych jest nadal wysoka i w dalszym ciągu odgrywa znaczną rolę w konsumpcji. Duże znaczenie dla tych gospodarstw, wobec braku wystarczająco rozwiniętej sieci usług instytucjonalnych zwłaszcza na obszarach wiejskich, ma również wykonywanie usług opiekuńczych przez członków rodziny. W tym przypadku największe obciążenie, co nie zaskakuje, zauważa się w gospodarstwach wielorodzinnych. Jak wynika z analizy struktury dochodowej gospodarstw domowych i wielkości samozaopatrzenia, wraz ze wzrostem dochodów na 1 osobę w gospodarstwie domowym maleje samozaopatrzenie w żywność, przetwory oraz usługi opiekuńcze i naprawcze, a zwiększa się świadczenie we własnym zakresie usług transportowych. Spożycie naturalne w gospodarstwach domowych rolników jest wyższe niż w gospodarstwach nieposiadających ani nieużytkujących ziemi, co potwierdzają także dane GUS (Główny Urząd Statystyczny, 2013). W pozostałych grupach gospodarstw domowych, zwłaszcza w gospodarstwach osób pracujących na własny rachunek, poziom autokonsumpcji jest niewielki. Możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych zwiększają się wraz ze wzrostem obszaru gospodarstwa i wielkości produkcji. Rodziny, decydując się na tę formę pozyskiwania żywności, biorą pod uwagę nie tylko względy ekonomiczne,

ale także ważne względy żywieniowo-zdrowotne (zachowanie odpowiedniej jakości żywności i przestrzeganie zasad racjonalnego żywienia).

Bibliografia

- Biernat-Jarka, A., Tuka, P. (2015). Food self-supply and income of rural households. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia*, 14(3), 5–14.
- Chlebicka, A., Fałkowski, J., Wołek, T. (2009). *Małe gospodarstwa w Polsce – charakterystyka*. Warszawa: FAPA.
- Chmielewska, B. (2000). *Spożycie żywności w rodzinach rolników indywidualnych*. Studia i Monografie. Warszawa: IERiGŻ.
- Chmielewska, B. (2002). *Samozapatrzenie w rolnictwie*. Studia i Monografie, nr 110. Warszawa: IERiGŻ.
- Ellis, F. (1998). *Peasant economics. Farm households in agrarian development*. London: Cambridge University Press.
- Główny Urząd Statystyczny. (2013). *Budżety gospodarstw domowych w 2012 r.* Warszawa.
- Gulbicka, B., Kwasek, M. (2007). *Wpływ globalizacji na wyżywienie ludności w Polsce*. Warszawa: IERiGŻ.
- Gutkowska, K., Ozimek, L., Laskowski, W. (2001). *Uwarunkowania konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Kowrygo, B. (2000). *Studium wpływu gospodarki rynkowej na sferę żywności i żywienia w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Kowrygo, B., Sawicka, B., Świstak, E. (1998). Samozapatrzenie gospodarstw domowych w żywność w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. *Wież i Rolnictwo*, 1.
- Sawicka, J. (2013). Aktywność zawodowa kobiet wiejskich w warunkach zmian na rynku pracy, W: J. Sawicka (red.), *Rynek pracy na obszarach wiejskich Mazowsza – perspektywa gender* (s. 46–61). Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Tracy, M. (1997). *Polityka rolno-żywnościowa w gospodarce rynkowej*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wąs, A., Małazewska, S. (2012). Przemiany strukturalne w rolnictwie w wybranych krajach europejskich. *Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich*, 99(4), 75–88.
- Zalega, T. (2011). Spożycie żywności w gospodarstwach domowych z osobami bezrobotnymi w województwie mazowieckim. *Zeszyty Naukowe SGGW. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, 93, 119–135.
- Żelazna, K., Zwierzyk, J. (2005). Uwarunkowania podziału ról i obowiązków w gospodarstwach domowych rolników. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia*, 4(1), 137–146.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 16.03.2016

Do cytowania – For citation:

Sawicka, J., Tuka, P. (2016). Samozapatrzenie w gospodarstwach domowych na obszarach wiejskich [The issues of self-supply in rural households]. *Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings*, 1, 57–68. doi: <http://dx.doi.org/10.15576/PDGR/2016.1.57>.